

РОСІЙСЬКОМОВНА ПРЕСА КИЇВЩИНИ, ПОДІЛЛЯ ТА ВОЛИНИ У 1914–1917 рр.

У статті розкрито загальне становище російськомовної преси на території українських губерній Південно-Західного краю у 1914–1917 рр.; визначено основні види газет та їх тематичну спрямованість; висвітлено розвиток військових періодичних видань, як важливих засобів масової інформації.

Ключові слова: преса, газета, засоби масової інформації, Київщина, Поділля, Волинь, Російська імперія, Перша світова війна.

Перша світова війна започаткувала активний процес модернізації засобів масової інформації. Якщо до цього мас-медіа були лише способом донесення тих чи інших новин і не відігравали важливої ролі у суспільстві, то надалі ситуація кардинально змінилася. Головними засобами розповсюдження інформації були друковані періодичні та неперіодичні видання. Ключова роль серед них відводилась тогочасній пресі. На території українських губерній Південно-Західного краю виходила чи мала кількість газет, проте в основному це були видання російськомовного, монархічного та провоєнного спрямування. Незважаючи на таку ситуацію преса посідала особливе місце у суспільно-політичному житті місцевого населення.

Метою роботи є висвітлення головних аспектів функціонування російськомовної преси на території українських губерній Південно-Західного краю Російської імперії у 1914–1917 рр.

На сучасному етапі питання становища преси на території України в роки Першої світової війни уже ставало предметом дослідження. Серед науковців, які займалися зазначеною проблематикою слід відзначити І. Басенка¹. Автор охарактеризував щоденну суспільно-політичну пресу Києва в 1907–1916 рр., визначив цілі, які ставилися перед редакціями та виокремив основні види газет. Н. Мельник розкрив особливості відображення подій початку Першої світової війни на сторінках газети «Подолия»². Актуальними для нашої роботи є наукові розвідки І. Міляевич, які розкривають історію розвитку та еволюцію волинської преси на початку ХХ ст.³. Спеціальне дослідження Д. Гужви присвячене становищу та ролі такого засобу масової інформації під час Першої світової війни як військові газети⁴.

З початком військових дій серед населення Київської, Подільської та Волинської губерній значно зріс запит в інформації про події на фронті, в середині країни та у світі. Зважаючи на таку ситуацію, місцеві видавництва реорганізувалися і намагалися досить швидко задовольнити потреби суспільства. Газета посіла чільне місце в суспільно-політичному житті. В одній із тогочасних заміток опублікованих у «Киевской земской газеты» говорилося: «Велике значення має газета в житті народу у різні часи, а під час війни вона набуває особливої цінності і значення. Кожний громадянин нашої вітчизни в теперішній час цікавиться ходом військових подій... Газета тепер надбання не тільки міста і декількох осіб із села, але має досить широке розповсюдження в селах і глухих поселеннях»⁵. Зважаючи на важливість газети, як головного джерела інформації та особливого засобу впливу на суспільну свідомість, владою були прийняті усі необхідні заходи, щоб взяти її під свій контроль. Преса перетворилася у пропагандистський механізм, який забезпечував функціонування в імперії стабільного інформаційно-психологічного середовища, підтримував авторитет влади та її курс на війну.

На території Південно-Західного краю протягом 1914–1917 рр. виходила чимала кількість

періодичних видань. Проте, у зв'язку із посиленням військово-цензурним контролем та шовіністичною політикою імперської влади, вся українська періодика та інші видання, що суперечили інтересам Росії, були заборонені й ліквідовані. Тому, під час війни в Київській, Подільській та Волинській губерніях функціонувала преса лише проросійського та монархічного спрямування.

Найбільшим видавничим центром на той час був Київ. Станом на 1914 р. в місті виходило близько 29-ти щоденних видань суспільно-політичного характеру. Як і загалом по імперії київській періодиці була властива нестабільність: значна частина новостворених видань існувала менше ніж рік; у воєнні роки цей показник досяг 100%⁶.

Російська періодика домінувала з часткою не менш як 70% ринку. За винятком трьох правих газет, вона поділяла «лівий», «опозиційний» погляд. Під «опозиційністю» царська цензура розуміла будь-який прояв нелояльності преси до тріади імперських цінностей. Схематично цю групу газет можна уявити як піраміду, вершиною якої є «Киевская мысль» – якісна газета-флагман, ярусом нижче – численні масові видання, в основі – найдоступніші «газети-копійки»⁷.

Під час війни «Киевская мысль» розвивалася відповідно до загальної тенденції: по-перше, суттєво зменшилася гострота опозиційної діяльності. Нездатна до якісної критики влади через воєнну репресивну машину, так само як і через патріотичний підйом публіки, газета перетворилася на переважно інформаційну, неаналітичну. Найважливіша ж воєнна особливість – стрибкоподібне збільшення накладу до 80000 та 73000 пр. у 1914–1915 рр. Причину цього слід шукати як у примусовому закритті владою частини конкурентних видань, так і в стрімкому зростанні потреби суспільства постійно дізнаватися найостанніші події на фронті й у світі⁸.

Читацька аудиторія газети була широкою: чиновництво, духовництво, люди військового стану і навіть народні маси. «Киевская мысль» практикувала систему 15–25% знижок на передплату для сільських учителів і священників, земських фельдшерів, студентів і курсисток вищих навчальних закладів Києва, за умови звернення до головної контори. Навіть більше, її агенти безоплатно розповсюджували використані номери для народних учителів і сільської влади⁹.

У 1906 р. була заснована газета «Последние новости». Видання довгий час залишалось бульварним листком. Проте, поступово завойовуючи простір незмінною ціною у 5 руб., наклад газети 1913 р. зріс із 5000 до 15000. Нововведенням 1914 р. став випуск вранішнього (25000 пр.) і вечірнього (30000 пр.) номера газети (9 руб.), що давало змогу оперативно дізнаватися місцеві новини. Поліпшивши якість матеріалу, з 1915 р. газета перетворюється на масову¹⁰.

У другій третині 1913 р. як конкурент «Последних новостей» з'являється «Вечерняя газета», яка намагалася поєднувати серйозну і розважальну інформацію. Її особливістю було намагання першою передавати столичні телеграфні новини. У 1915 р. вона також трансформується у солідніше видання, підвищуючи ціну з 4 до 9 руб. Досягши позначки 13000 пр. 1914 р., далі наклад стабілізується на 9000 пр.¹¹.

Як тип «газети-копійки» заповнили київський ринок 1910 року. За декілька років однієї із них, «Южной копейке», вдалося витіснити решту і стати єдиною масовою газетою цього типу. Статус «копійки» із передплатою у 3 руб. 50 коп. зберігався до 1914 р. включно, потім поступово видання подорожчало до «трикопійкової» у 1916 р. (7 руб. 50 коп.). За напрямом «Южная копейка» була підголоском «Киевской мысли». Як й інші газети того часу з початком війни «копійка» втратила свою опозиційність та критичність щодо влади¹².

Варто зауважити, що з 4 червня по 19 жовтня 1915 р. в Києві видавалася «Южная вечерняя газета», назва якої 20 жовтня була замінена на «Южная вечерняя копейка». З 31 числа того ж місяця газета виходила спільно з «Южной копейкою». Номерація останньої велася за непарними числами, а першої – за парними. Існувала «Южная вечерняя копейка» лише до 19 листопада поточного року. Надалі в Києві знову виходила тільки «Южная копейка»¹³.

Форпостом російської правої преси була газета «Киевлянин» – орган національно-монархічного напрямку, що пізніше став ідейно спорідненим із програмою клубу російських націоналістів. Лояльний до влади, якісний часопис «Киевлянин» був антиподом лівої «Киевской мысли». Всупереч державній підтримці, «Киевлянин» програвав і втрачав читача. Навіть доведений до

16000 пр. воєнний наклад «Киевлянина» все одно був у рази меншим за поступ опозиційного видання. Серед причин невдачі цензори називають високу ціну: річна передплата коштувала 12 руб., що на 1 руб. більше, ніж у конкурента (ціна зрівнялася 1915 р., а 1916 р. співвідношення, навпаки, становило 12:15 руб.). Проте значно важливішим є те, що «Киевлянин» поступався у вичерпності і вчасності, різноманітності газетних повідомлень¹⁴. Як і більшість тогочасних видань «Киевлянин» пройнявся воєнно-патріотичною риторикою.

У передвоєнний 1914 р. відбулося зростання кількості більш консервативних і націоналістичних правих видань. Одне з них – «Киев» (1914–1916 рр.), засноване Київським товариством поширення російського друкованого слова. «Киев» утілював непорушність принципів уварівської тріади: «православ'я, самодержавство, руська народність» та був рішучим противником «україно-мазепинських сепаратистів» і євреїв. За типом він належав до «малої» газети, однак не був масовим: наклад становив близько 6000 пр. із платою у 6, а з 1915 р. – 9 руб. на рік¹⁵.

У 1916 р. в Києві було налагоджено випуск нової газети під назвою «Киевский голос». Це було видання суспільно-політичного, літературного та економічного характеру. Проіснувала газета більше як півроку з 22 травня по 31 грудня¹⁶.

Крім вищезазначених видань, на території Київської губернії виходила «Киевская земская газета». Її видавництво розпочалося у 1912 р., а редактором був М. А. Суковкін. Номера газети виходили що п'ятниці, проте із жовтня 1914 р., редакція вирішила видавати по вівторкам додаткові випуски¹⁷. Тематика «Киевской земской газеты» була достатньо різноманітною, в ній містилася рубрики та публікації як про війну, так і про сільське господарство, побут селян, події у земстві тощо. Проте, починаючи з 1915 р., у зв'язку із збільшенням серед населення попиту на пресу та запитів в інформації про події на фронті, було вирішено видавати газету два рази в тиждень. Один номер присвячувався проблемам сільського господарства, питанням економічного добробуту тощо, а інший – війні¹⁸.

На час війни продовжувала виходити газета «Киевские губернские ведомости», яка була офіційним органом влади. Припинила вона своє існування 31 грудня 1916 р.¹⁹. Видання містило інформацію про укази, постанови, розпорядження, оголошення політичного та економічного характеру. В основному газета була спрямована на ознайомлення місцевого населення з основними нормативно-правовими актами, що були прийняті владою та економічно-господарськими питаннями локального значення.

На території Подільської губернії виходила чимала кількість періодичних російськомовних видань різних напрямків. Популярною на той час була місцева церковно-громадська, політична і літературна газета «Подолия». Вона випускалася з 1906 р. в губернському центрі – м. Кам'янці-Подільському. До редакції видання входили Є. Сіцинський і С. Должевський²⁰. Як і більшість тогочасної преси «Подолия» містила статті констатуючого та фактологічного характеру. Події на фронті та всередині країни подавалися без об'єктивного аналізу та конструктивної критики. Зауважимо, що оскільки видання мало релігійне спрямування, то в ній містилася значна кількість матеріалів про російську православну церкву та її підтримку офіційного курсу влади.

В періоди війни поширеною була щоденна політична, суспільна і сільськогосподарська газета «Подольянин», яка виходила у Кам'янець-Подільську з 1910 по 1916 р. Видавалася вона Подільським союзом російських націоналістів, а головним її редактором була Л. К. Наталюк²¹. «Подольянин» займав відкриту монархічну позицію, а тому на його сторінках здійснювалася активна пропаганда патріотизму, ідей про визвольний характер війни та її значимості для «возз'єднання» усіх «русских» земель під скіпетром Росії.

Важливим джерелом інформування населення Подільської губернії був «Юго-Западный край». Це щоденна ілюстрована культурно-політична і літературна газета, яка видавалася у Вінниці з 1912 по 1916 рр. місцевою міською думою. Її редакторами протягом усього періоду існування були М. В. Оводов та М. В. Стамеров²². Як і попередні видання, «Юго-Западный край» за умов військової цензури був позбавлений будь якої опозиційності і мав виключно провоєнну та провладну орієнтацію.

Крім головних центрів Подільської губернії – Кам'янець-Подільська та Вінниці, періодична преса виходила й в інших містах. Так, наприкінці 1914 р. Проскурівська повітова земська управа почала видавати власний друкований орган – щоденне політичне, громадсько-літературне видання «Наша земская газета». Цікавою була організована реалізація газети – вона надходила на всіх станціях земської телефонної мережі (таких у повіті було 13). З 1 січня 1915 р. «Наша земская газета» була перейменована у «Земскую мысль». Це було єдине друковане видання, яке виходило в Проскурові 1915 р.²³.

Становище суспільно-політичної преси на території Волинської губернії було подібним до інших регіонів, що перебували на військовому стані. Війна зумовила тут значне скорочення періодичних видань. Так, за два роки їхня чисельність зменшилася на 20 назв. До 1916 р. на Волині виходили лише чотири релігійні періодичні видання («Волинские епархиальные ведомости», «Законоучитель», «Почаевский листок», «Русский инок», причому два останні друкувались за межами губернії на Андріївському хуторі Київщини), два бюлетеня Волинського губернського земства («Ветеринарная хроника Волинской губернии», «Врачебно-санитарная хроника Волинской губернии»), офіційна газета «Волинские губернские ведомости», три приватні періодичні видання («Волынь», «Волинское слово», «Жизнь Волини»). У 1915 р. з'явились лише дві газети: «Волынец» (Житомир, 1915) та «Волинская мысль» (Житомир, 1915), які проіснували менше місяця, а у 1916 р. – жодного нового періодичного видання²⁴.

Найзгубнішими були наслідки Першої світової війни для провінційної преси. Якщо напередодні ми спостерігаємо досить «широку географію» виникнення періодичних видань (наприклад, станом на 1913 р. вони виходили, крім Житомира, у Почаєві, Луцьку, Дубно, Рівному, Ковелі, Кременці), то до 1916 р. припинився випуск більшості провінційних газет (крім телеграм), «вижили» тільки окремі житомирські видання²⁵. Прикладом подібної ситуації є закриття газети «Юго-Западная Волынь», яка видавалась у Рівному та Дубно протягом 1908–1915 рр. Під час війни, з липня 1914 р. до лютого 1915 р. вона була перетворена у «телеграму» обсягом 2 сторінки. Змістом «телеграм» були зведення про військові події, іноді вміщувалась інформація про місцеве громадське і суспільне життя. Видавались вони нерегулярно, їх редактори і видавці були ті ж, що і в газеті. У повноцінній своїй формі «Юго-Западная Волынь» відновилася у кінці лютого 1915 р., проте вже через півроку (22 червня) газета припинила своє існування. Основною причиною її закриття стали події війни та породжені нею економічні проблеми²⁶.

Слід відзначити, що крім суспільно-політичних газет під час війни було налагоджено випуск спеціальних видань військового характеру. Так, у серпні 1914 р. штаб головнокомандувача арміями Південно-західного фронту почав випускати «Армейский вестник», а з листопада того ж року – щотижневий ілюстрований додаток з аналогічною назвою. До вересня 1916 р. видання виходило три рази в тиждень, а потім щоденно. Його обсяг нараховував чотири сторінки²⁷.

Фронтіві газети зазвичай складалися з двох частин: 1) офіційної: телеграм верховного командування, огляду бойових дій, повідомлень телеграфних агентств; 2) неофіційної: невеликих розповідей, замальовок, листів, віршів і т. д. В ілюстрованих додатках друкувались фотографії офіцерів і нижніх чинів, які відзначилися, знімки трофеїв, карикатури на військово-політичне керівництво армій ворога тощо. В той же час початок війни показав, що при значній чисельності особового складу та великої протяжності фронтової лінії (Південно-Західний фронт – 600 тисяч осіб та більше 400 км), тодішні типографії не могли, по-перше, забезпечити оперативний випуск достатньої кількості газет, а по-друге, їх своєчасну доставку до війська²⁸.

Таким чином, під час Першої світової війни на території українських губерній Південно-Західного краю виходила переважно російськомовна преса. Якщо до початку світового конфлікту деякі газети зберігали опозиційний до влади характер, то після – вони мали виключно провладну орієнтацію. Періодичну пресу того періоду можна умовно поділити на два основних типи: цивільна та військова. Перша видавалась у губернських центрах та провінційних містах і мала різне спрямування: суспільно-політичне, економічне, релігійне тощо. Під час війни відбулося значне скорочення газет, що виходили у малих містах. Причиною цього було

недостатнє фінансування, нездатність конкурувати з центральними виданнями та тиск з боку цензури і влади. Другий тип преси випускався при штабах головнокомандувачів. Цільову аудиторію таких газет складали солдати, які перебували на лінії фронту.

¹ Басенко І. В. Характеристика щоденної суспільно-політичної преси Києва за матеріалами цензурних звітів (1907–1916 рр.) // Наукові записки НаУКМА. Історичні науки. – 2013. – Т. 143. – С. 15–20.

² Мельник Н. М. Висвітлення подій початку Першої світової війни на сторінках газети «Подолія» // Народи світу і Велика війна 1914–1918 рр.: матеріали Всеукраїнської наукової конференції, 3–4 квітня 2015 р. – Вінниця, 2015. – С. 267–269.

³ Мілясевич І. Еволюція волинської преси в останнє десятиріччя російського самодержавства (1906–1916) // Вісник Книжкової палати. – 2013. – № 8. – С. 34–38; його ж. Рівненські газети початку ХХ століття (до 1917 р.): історичні витоки, програми, редакторсько-видавничий склад // Слов'янський вісник. – 2013. – Вип. 15. – С. 29–32.

⁴ Гужва Д. Г. Военные газеты и журналы в годы Первой мировой войны как основное средство информирования русской армии // Русская публицистика и периодика эпохи Первой мировой войны: политика и поэтика. Исследования и материалы. – М., 2013. – С. 546–557.

⁵ Война и газета в селе (с. Мордва, Чигиринского уезда) // Киевская земская газета. – 1914. – 26 сентября. – № 37. – С. 25.

⁶ Басенко І. В. Вказ. праця. – С. 16.

⁷ Там само.

⁸ Там само. – С. 16–17.

⁹ Там само.

¹⁰ Там само.

¹¹ Там само.

¹² Там само. – С. 17–18.

¹³ Библиография периодических изданий России 1901–1916: у 4-х т. Том 3. Р–Я / [Под общ. ред. В. М. Барашенкова, О. Д. Голубевой, Н. Я. Морачевского]. – Л., 1960. – С. 640.

¹⁴ Басенко І. В. Вказ. праця. – С. 18.

¹⁵ Там само.

¹⁶ Библиография периодических изданий России 1901–1916: у 4-х т. Том 2. И–П / [Под общ. ред. В. М. Барашенкова, О. Д. Голубевой, Н. Я. Морачевского]. – Л., 1959. – С. 156.

¹⁷ Там само. – С. 147.

¹⁸ Земство и современные запросы деревни на литературу // Киевская земская газета. – 1915. – 9 января. – № 1. – С. 15

¹⁹ Библиография периодических изданий России 1901–1916: у 4-х т. Том 2. И–П / [Под общ. ред. В. М. Барашенкова, О. Д. Голубевой, Н. Я. Морачевского]. – Л., 1959. – С. 152.

²⁰ Мельник Н. М. Вказ. праця. – С. 267.

²¹ Библиография периодических изданий России 1901–1916: у 4-х т. Том 2. И–П / [Под общ. ред. В. М. Барашенкова, О. Д. Голубевой, Н. Я. Морачевского]. – Л., 1959. – С. 599.

²² Библиография периодических изданий России 1901–1916: у 4-х т. Том 3. Р–Я / [Под общ. ред. В. М. Барашенкова, О. Д. Голубевой, Н. Я. Морачевского]. – Л., 1960. – С. 639.

²³ Єсюнін С. До історії періодичних видань Проскурова (нині – м. Хмельницький) // Українська періодика: Історія і сучасність: доп. та повід. сьомої Всеукраїнської наук.-теорет. конф. (17–18 травня 2002 р., м. Львів) / [За ред. М. М. Романюка]. – Львів, 2002. – С. 102.

²⁴ Мілясевич І. Еволюція волинської преси... – С. 37.

²⁵ Там само.

²⁶ Мілясевич І. Рівненські газети початку... – С. 29–30.

²⁷ Гужва Д. Г. Вказ. праця. – С. 547.

²⁸ Там само. – С. 548–549.

В статье раскрыты общее положение русскоязычной прессы на территории украинских губерний Юго-Западного края в 1914–1917 гг.; определены основные виды газет и их тематическая направленность; отображено развитие военных периодических изданий, как важных средств массовой информации.

Ключевые слова: пресса, газета, средства массовой информации, Киевщина, Подолье, Волынь, Российская империя, Первая мировая война.

In the article the general position of Russian-language press on the territory of Ukrainian governorates of Southwest region in 1914–1917 is studied; the basic kinds of newspapers and their thematic focus are defined; the development of military periodicals as an important mass media is disclosed.

Keywords: press, newspaper, mass media, Kyiv region, Podilia, Volhynia, Russian Empire, the First World War.